

Tarihin Tanığı Yazı

Yalnızca insanların değil, insanlığın da bir belleği var. Bu bellek, geçmiş uygarlıkları günümüze taşıyan, tarihin tozları arasından sıyrılıp gelen şeyleri öğrenip bilgimizi artırmamızı sağlayan şey: yazı. Yazı sayesinde unutmak istemediğimiz bilgilerimizi depolayabiliyoruz. Deneyimlerimizi genç kuşaklara aktarmanın en başarılı yolu olarak

çıkıyor karşımıza yazı. Bizden uzakta olan sevdiklerimize yazı yoluyla ulaşabiliyor, söyleyeceklerimizi iletebiliyoruz. Yazı, başlangıçta kil tabletler üzerindeki belleğimizdi; sonra kâğıtlara aktarılmış aklımız oldu. Günümüzde bilgisayarların parlak ekranlarında binyıllar öncesinin bir uzantısı olarak hâlâ yazıyı kullanıyoruz. Yazı, uygarlığımız için vazgeçilmez.

Sümer, Babil ya da Hitit gibi uygarlıklar, kil tablet üzerine yazarlardı. Harflerin biçimi çiviye benzediği için, bu yazıya çivi yazısı adı verildi.

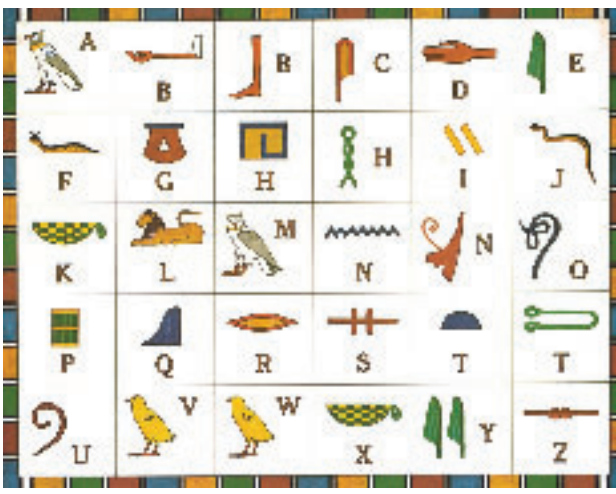
İnsanın en büyük buluşlarından biri yazıdır kuşkusuz. Bir atasözü şöyle diyor: Söz uçar, yazı kalır. Konuşulan dilin sözcüklerini belli işaretlerle belirleyebilme olanağını ilk kez ortaya atanlar Sümerlerdi. MÖ 4000’li yıllarda Sümerler, düşünce ve nesneleri, çevrelerinde gördükleri biçimde alıp olduğu gibi resmetmek yoluyla tabletler üzerine kaydediyorlardı. Sözelimi, Güneş sözcüğü için Güneş resmi çiziyor, doğuşunu anlatmak için ufuk çizgisinde görülen küçük bir Güneş figürü kullanılıyordu. İlk başlarda böylesine basit anlamlar için kullanılan bu işaret yazısına günümüzde “ideogram” ya da “piktogram” adı veriliyor. Zamanla kullanılan resimler resim olmaktan çıkmış, kısa çizgi ve çizgi gruplarından oluşan harflere dönüşmüştü. İlk başta yazının böyle basite indir-

genmesi yazma işini kolaylaştırmış gibi görünse de Sümer harfleri çoğalmış, yaklaşık bin değişik karakter olmuştu. Bu da yazarken harfleri hatırlamayı oldukça güçleştiriyordu. Zamanla Sümerlerle ilgisi olan başka halklar da çivi yazısını alıp kendi dillerine uyarlamaya başladılar. İlk yazılı göstergeler ziraat hesaplarından oluşuyordu. Bulunan kil tabletler, Sümerlerin toplum düzeni hakkında pek çok bilgi aktarıyor. Sözelimi Lagaş tapınağının dini cemaatinde 18 fırıncı, 31 bira imalatçısı, 7 köle ve 1 demircinin çalıştığını bu tabletlerden öğreniyoruz. Kuşkusuz insanlık tarihi Sümer’den çok daha öncelere uzanıyor. Ne var ki onlardan bize kalan yazılı belgeler olmadığı için, haklarında çok az şey bilebiliyoruz. Hatta kimi uygarlıklar hiçbir iz bırakmadan silinip gitmiş olmalı.

MÖ 1000 civarında Fenikeli bir rahip, öğrenmesi ve öğretilmesi gittikçe güçleşen çivi yazısını, girdiği bu çıkmazdan kurtarmak için bir çare düşündü. Bu zamanla harflerin belli sesleri ifade edeceği bir sistemdi ve modern alfabelerin kökenini oluşturma yolunda atılmış bir adımdı. Bununla birlikte Mezopotamya’da tapınaklarda eski çivi yazısı kullanılmaya devam ediyordu. Tapınaktaki rahipler, ömürlerinin 25 - 30 yılını çivi yazısını öğrenmek ve öğretmekle geçiriyorlardı. Fenikelilerse ticaretle uğraşan bir ulustu. Tüccarların alıp sattıkları malların hesabını, gelen gidenin kaydını tutmak için daha basit bir sisteme gereksinimleri vardı. Çivi yazısını bu nedenle sadeleştirdiler. Çivi yazısı olsun, hiyeroglifler ya da Çin yazısı olsun, tümünün ortak özelliği sözleri ya da heceleri kaydetmeleridir. Dolayısıyla bu sistemlerde

Eski Mısır’da yazıcılar önemli bir konuma sahipti. Firavunun sözlerini ellerindeki tabletlere yazar, sonra bunları temize çekerlerdi. Önemli metinler hiyeroglif yazısıyla duvarlara yazılırdı.

Eski Mısırlıların kullandığı resimli yazıya hiyeroglif denir. Bu yazıda harfler resimlerle ifade edilir. Hiyeroglif yazılar yalnızca duvara ve anıtlara yazılırdı. Ayrıca günlük yazışmaların yapıldığı bir alfabe daha vardı; buna da hiyeratik denirdi. Hiyerogliflerin bizim dilimizdeki yaklaşık karşılıklarını resimde görüyorsunuz. Dilerseniz hiyerogliflerle adınızı yazabilirsiniz.

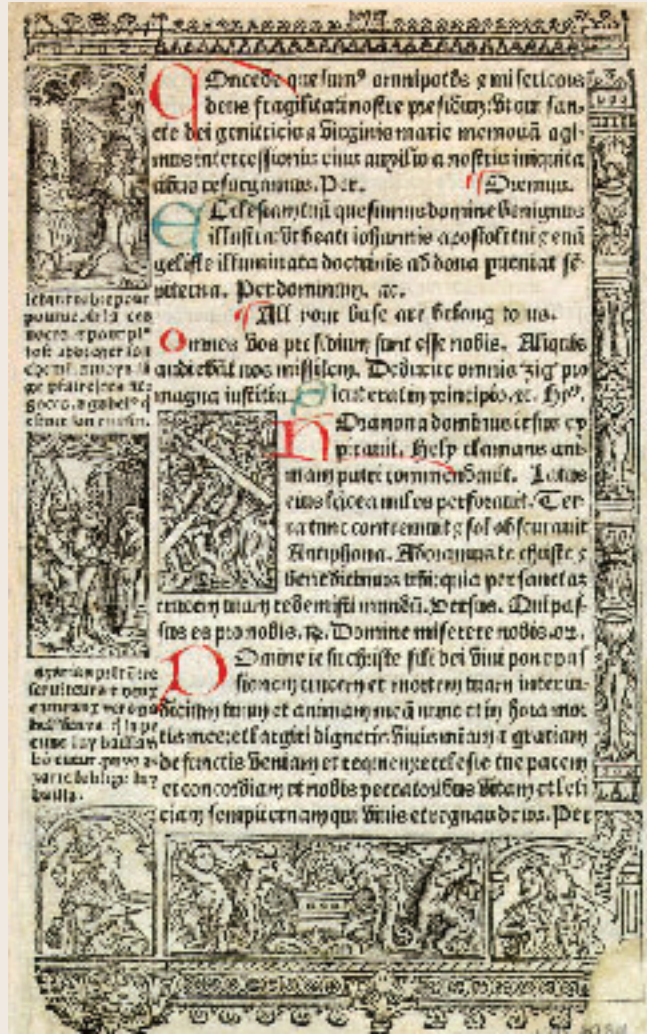
Okuma yazma bilmek, çok sayıda göstergeyi ve harfi tanımak demektir. Alfabenin işleviyse bambaşkadır. İlke olarak alfabe, yaklaşık otuz kadar göstergeyle her şeyi yazmayı sağlar. Öğrenciler, yazmayı ve yazım kurallarını öğrenmek için belli bir zaman harcarlar. Günümüzde Türkçe’de 29 harf kullanıyoruz. Bu sayı, küçük bir Çinlinin öğrenmesi gereken yaklaşık bin göstergenin ya da küçük bir Mısırlının önündeki yüzlerce hiyeroglifin ve Mezopotamyalı bir çocuğun önündeki yüzlerce çivi yazısı karakterinin yanında hiçbir şey.

Bir söylenceye göre, yazı ilk bulunduğu sıralarda kimi aydınlar arasında hiç de hoş karşılanmamış. O güne dek öğrendikleri her şeyi akıllarında tutmak zorunda olanlar, yazının insanlığın bellegini zayıflatacağı için çok zararlı olduğunu bile düşünmüşler. Hatta Mısır Firavunu’nun yazıyı bulan kişiye şöyle dediği söylenir: “Bunu öğrenirlerse

ruhlarına unutkanlık yerleşir. Belleklerini kullanmaz olurlar, çünkü yazılı olana güveneceklerdir. İçlerinde olanı ortaya çıkaramayacak, dışta olan işaretlere bakacaklar. Keşfettiğin şey hafıza için bir çare değil, bir hatırlatıcı... Kullara sunduğun gerçek akıl değil, onun yalnızca görüntüsü. Çünkü onlara gerçekten öğretmeden birçok şey anlatmakla, onları çok şey bilir gibi yapacaksın, ama çoğu pek bir şey bilmeyecek. Bilge olmak yerine sahtekar ve çokbilmişler gibi başkalarına yük olacaklar.”

Yazı, her şeye karşın kullanılmaya başladı ve yaygınlaştı. Büyük uygarlıklar kendi yazılarını geliştirdiler. Günümüzde neredeyse tüm dünyada kullanılan Latin alfabesiyse Romalıların kullandığı alfabeydi. Latin alfabesi, temelde aynı kalsa da yıllar içinde pek çok değişiklik geçirdi. Romalılar, yazı yazarken yalnızca büyük harfleri kullanır, sözcükler arasında boşluk bırakmaz ve noktalama işaretleri de kullanmazlardı. Zaman içinde yazının daha anlaşılır olması için sözcükler birbirinden ay-

Günümüzde kullandığımız alfabe bize Romalılardan kaldı. Önceleri elde yazılan metinler, matbaanın icadından sonra basılmaya başladı.

rı yazılmaya başladı. Cümle içindeki vurguları göstermek üzere bugün de kullandığımız noktalama işaretlerinin geliştirilmesi ve kullanılmasıysa yüz yıllar içinde gerçekleşti. Küçük harflerin doğmasının en önemli nedeni kâğıt yerine kullanılan parşömenlerin çok pahalı olmasıydı. Büyük harfler kâğıdı hemen doldurduğu için yazıcılar daha fazla kâğıt kullanmak zorunda kalıyorlardı. Bu, hiç de ekonomik değildi. Doğuda olduğu gibi batıda da yazı, yazıcıların elde yazdığı metinler olarak var oldu. Bu durum, matbaanın bulunuşuna dek sürdü.

Fenike alfabesinden günümüze dek pek çok şey değişti. Ne var ki Fenike alfabesi pek çok alfabenin ve yazı sisteminin kökeni olarak kaldı. MÖ 8. yüzyıla doğru o zamanlar Aram ülkesi olarak anılan bugünkü Suriye kentlerinde, birkaç harf dışında Fenikelilerinkine çok benzeyen yeni bir alfabe, Aram alfabesi kullanılmaya başlandı. Eski Ahit'in kimi bölümleri Aramca adı verilen bu yazıyla yazılacaktı. İlk biçiminde hiç ünlü harf bulunmayan bu alfabe sağdan sola doğru okunuyordu. Geçen yüzyıllar içinde bu yazıda bazı değişiklikler oluyorsa da günümüzde İsrail'in resmi dili ve yazısı olarak hâlâ bu sistem kullanılıyor. Benzer bir biçimde İbraniler gibi, Arapların yazısının kökenini de Fenike alfabesi oluşturur. İslam'ın ortaya çıkıp yayılmaya başlamasıyla birlikte Arap alfabesi de Müslüman halklar arasında yaygınlaştı. Kuran-ı Kerim'in yazıldığı yazı olarak Arapça, kimileri tarafından kutsal kabul edildi. Fenike kökenli olan İbranice gibi, Arap alfabesinde de sesli harfler bulunmuyor ve yazı sağdan sola yazılıyordu. Alfabe, noktalarla birleştiği zaman sayısı 29'a çıkan 18 harften oluşuyordu. Arap harflerinin

kendine özgü bir yapısı var. Bu yapı, sayısız biçimlere, beklenmedik dönüşümlere açık. Bu da güzel yazı yazmanın bir sanat haline dönüşmesine neden olmuş. İslam dininde yasak olduğundan, resim heykel gibi sanatlar gelişmedi. Bu eksikliği

Japonlar bir fırça yardımıyla yukarıdan aşağı yazarlar. Kullandıkları üç alfabaden biri olan "kanji"de her harf bir kavramı simgeler.

İslam sanatının en güzel örnekleri güzel yazı yazma sanatına ait. Buna "hat sanatı" adı verilir.

doldurmak için hattatlar, güzel yazıyı temel süsleme sanatlarından biri haline dönüştürdü.

Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna dek Türkler de uzun süre Arap harflerini kullandılar. Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimler sırasında hangi alfabenin Türkler için daha uygun olduğu ve kullanılması gerektiği tartışmaları yapıldı. Türklerde Arap alfabesinin kullanılmasından önce de çeşitli alfabeler biliniyor ve kullanılıyordu. Sözcüğü, Göktürk alfabesi bugün hâlâ Orhun yazıtlarında karşımıza çıkıyor. Bundan başka Uygur Türklerinin kullandığı bir alfabe daha vardı. Ne var ki bu eski alfabeler de Türkçeye artık Arapça kadar uzaktı. Bu nedenle 1 Kasım 1928 yılında TBMM'de kabul edilen ve 3 Kasım 1928'de resmi gazetede yayımlanarak kabul edilen yasa uyarınca Latin harfleri kullanılmaya başlandı.

Sümerlerden kalanları bize ulaştıran yazı, bizim mirasımızı da gelecek kuşaklara aktaracak. Üzerine yazılan malzemeler değişse de, yazı insanlığın belleği olmayı sürdürecektir.

Gökhan Tok

Kaynaklar:

Boorstin, J.D., Keşiflerle Buluşlar, Çeviren: Fatoş Dilber, Türkiye İş Bankası, 1996

Jean, G. Yazı, İnsanlığın Belleği, Çeviren: Nami Başer, YKY, 2002

Manguel, A., Okumanın Tarihi, Çeviren: Füsun Elioğlu, YKY, 2001

Tekin, Ş., Eski Türklerde Yazı, Kağıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları, Eren Yayınları, 1993